

Справа «Кононов проти Латвії» (“*Kononov v. Latvia*”)¹

Ключовий висновок: засудження Василя Кононова за вчинення воєнних злочинів під час Другої світової війни не порушило ст. 7 (ніякого покарання без закону) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція).

У рішенні, ухваленому 17 травня 2010 року у справі «Кононов проти Латвії», Суд постановив, що:

- не було порушено ст. 7 Конвенції.

Обставини справи

Василь Кононов народився у 1923 році в Латвії. 12 квітня 2000 року йому було надане російське громадянство. У 1942 році заявника було призвано на службу до Радянської армії. У 1943 році він потрапив на територію Білорусі (яка на той час була окупована німецькими військами) неподалік кордону з Литвою і приєднався до одного з підрозділів Радянської армії (до так званих «Червоних партизанів»).

Згідно зі встановленими латвійськими судами фактами, 27 травня 1944 року під час нападу на с. Малі Бати, мешканці котрого підозрювались у зраді та здачі одного із радянських загонів німецьким окупантам, п. Кононов очолював підрозділ «Червоних партизанів». Солдати останнього, будучи одягненими у німецьку форму, обшукали у селі шість фермерських господарств і, знайшовши у кожному з них німецькі рушниці та гранати, розстріляли голів цих господарств. Вони також поранили двох жінок та підпалили два будинки, внаслідок чого четверо людей (троє з яких – жінки) згоріли живцем. Загалом було вбито дев'ятеро мешканців села: шестеро чоловіків (п'ятьох розстріляли, а одного спалили у будинку) та троє жінок (одна з яких була на останньому місяці вагітності). Вбиті жителі села були неозброєні та не чинили жодних спроб втечі чи опору.

На думку заявника, жертви нападу були змовниками, які три місяці перед згаданими подіями донесли німецьким окупантам про групу із дванадцяти партизан. Пан Кононов пояснив, що його загін отримав наказ захопити відповідальних за такий вчинок осіб, задля подальшого їх притягнення до відповідальності у суді. Також заявник заперечував той факт, що саме він очолював операцію з нападу на с. Малі Бати.

У липні 1998 року латвійський підрозділ Центру документування наслідків тоталітаризму передав матеріали розслідування подій, що мали місце 27 травня 1944 року, Генеральному прокурору Латвії. Невдовзі п. Кононов був обвинувачений у вчиненні воєнних злочинів.

30 квітня 2004 року Палата у кримінальних справах Верховного суду Латвії визнала заявника винним у вчиненні воєнних злочинів,

¹ Повний текст рішення див. на сайті www.echr.coe.int

передбачених ст. 68-3 чинного тоді Кримінального кодексу Латвійської Радянської Соціалістичної Республіки (Латвійський кримінальний кодекс 1961 року). Національний суд, посилаючись здебільшого на Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція 1949 року), визнав п. Кононова винним у жорстокому поводженні з людьми, завданні тілесних ушкоджень та вбивстві жителів с. Малі Бати. При цьому суд зазначив, що спалення живцем вагітної жінки порушує особливі гарантії захисту, передбачені для жінок під час війни. Більше того, заявник та його загін порушили ст. 25 Гаазької конвенції 1907 року, яка забороняє проводити атаки на незахищені об'єкти, зокрема будинки селянських господарств. Відповідно до п. "b" ст. 23 названої конвенції, п. Кононов був також визнаний винним у віроломстві, оскільки він та його загін під час атаки на село Малі Бати були вдягнені у форму німецьких солдатів.

Зважаючи на вік, інвалідність та фізичну слабкість п. Кононова, суди Латвії призначили йому покарання у вигляді позбавлення волі строком на 1 рік та 8 місяців із негайним взяттям під варту. Подана заявником апеляція на таке рішення була відхилена.

У заяві п. Кононова до Суду йшлося про те, що діяння, за які його було засуджено, у час їх вчинення не вважалися злочинами ні у національному, ні у міжнародному праві. Заявник наголошував, що у 1944 році, будучи молодим солдатом-комбатантом в тилу ворога, він навіть не припускав, що його дії є воєнними злочинами, і що в подальшому він може бути притягнений до кримінальної відповідальності. Також п. Кононов стверджував, що його засудження, котре відбулося вже після проголошення незалежності Латвії у 1991 році, було швидше за все було політичною акцією, ніж бажанням виконати міжнародні зобов'язання держави щодо притягнення до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини. При цьому він посилався на ч. 1 ст. 7 Конвенції.

Зміст рішення Суду

Пан Кононов був засуджений на підставі ст. 3 Кримінального кодексу Латвії 1961 року та постанови Верховної Ради Латвії від 6 квітня 1993 року, в якій містилися посилання на «відповідні конвенції» (зокрема, на IV Женевську конвенцію 1949 року) як основу для визначення поняття воєнного злочину. Таким чином, засудження заявника латвійськими судами ґрунтувалося більшою мірою на міжнародному, ніж на національному, праві.

До травня 1944 року воєнний злочин визначався як діяння, котре суперечить законам і звичаям війни, а основні ознаки таких злочинів передбачалися міжнародним правом. Більше того, від держав вимагалось вживати заходів для покарання осіб, підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні воєнних злочинів, у тому числі через притягнення до дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. Саме завдяки

цьому під час та після Другої світової війни міжнародні та національні трибунали мали можливість розглядати справи за обвинуваченнями військовослужбовців у вчиненні воєнних злочинів.

Щодо проблеми достатності належних правових підстав для кваліфікації розглядуваних діянь як воєнних злочинів, Суд розпочав свою оцінку, ґрунтуючись на гіпотезі про те, що загиблі жителі села були або комбатантами, або цивільним населенням, яке брало участь у воєнних діях, а не звичайними цивільними особами. Суд також нагадав про «два основоположні принципи», на які посилається Міжнародний суд ООН у справах про воєнні злочини, котрі є «стрижнем міжнародного гуманітарного права»: 1) захист цивільного населення та відповідних об'єктів і 2) обов'язок уникати заподіяння комбатантам невинуватих страждань.

Враховуючи вищенаведене та положення п. "с" ст. 23 Гаазької конвенції 1907 року, Суд постановив, що вбивство селян та жорстоке поводження з ними порушили закони та звичаї ведення війни, котрі захищають ворога, що не бере участі у воєнних діях (у розглядуваній справі такий ворог був ще й незброєним). Як комбатанти, селяни повинні були бути наділені статусом військовополонених, захоплених загоном «Червоних партизан» під командуванням п. Кононова. Відповідно до законів та звичаїв ведення війни військовополонені повинні користуватись спеціальним захистом, тому їх вбивство чи жорстоке поводження з ними є воєнним злочином. Відтак, як і латвійські суди, Суд визнав жорстоке поводження, заподіяння тілесних ушкоджень та вбивство жителів села такими, що мають ознаки воєнного злочину.

Більше того, Суд вирішив, що національні суди, визнавши п. Кононова винним у віроломстві, обґрунтовано послалися на п. "b" ст. 23 Гаазької конвенції 1907 року. У той час поранення чи вбивство вважалися віроломними, якщо жертви під впливом обману не підозрювали, що на них нападають. Такий обман міг полягати, наприклад, у незаконному носінні військової форми ворога.

Разом з тим мали місце правові підстави для визнання п. Кононова винним у вчиненні самотійного воєнного злочину, зокрема у спаленні живцем вагітної жінки, котрій надавався особливий правовий захист, встановлений задовго до 1944 року у законах та звичаях ведення війни (йдеться про Кодекс Лібера 1863 року). Ці положення також знайшли своє закріплення та підтвердження у багатьох післявоєнних міжнародно-правових актах, зокрема у Женевських конвенціях.

На національному рівні не було встановлено, чи підпал фермерських господарств у с. Малі Бати можна виправдовувати «воєнною необхідністю», котра становить єдиний виняток із заборони знищення цивільного майна і передбачається Гаазькою конвенцією 1907 року. У Суді це питання теж не ставилося.

За словами п. Кононова, його завданням був арешт мешканців села та судовий розгляд їхніх дій. Проте Суд вважає, що якщо партизанський судовий розгляд і мав місце до моменту нападу на село, його не можна вважати справедливим, особливо за умови відсутності на ньому обвинувачених селян, яким про нього навіть не було повідомлено. Більше того, такий суд не можна вважати справедливим ще й тому, що він супроводжувався публічною розправою. Заявник, який організував напад та командував партизанським загonom, що мав на меті покарати селян стратою та знищенням їхніх господарств, несе відповідальність за ці дії як командир загону.

Навіть припускаючи те, що п. Кононов вважав замордованих селян «цивільним населенням, що взялося за зброю» чи «комбатантами», то і тоді мали місце достатні правові підстави (з посиланням на норми міжнародного права, котрі були чинними у 1944 році) для визнання заявника винним та його засудження за воєнні злочини як командира партизанського загону, що 21 травня 1944 року здійснив напад на с. Малі Бати. Суд також додав, що якщо вважати замордованих селян «цивільним населенням», то їм надавався би ще більший правовий захист.

Суд зауважив, що для розгляду та вирішення цієї справи застосовувалися лише норми міжнародного права як щодо визначення понять цих злочинів, так і стосовно встановлення будь-яких строків. Ключовим питанням було те, чи коли-небудь, перед порушенням кримінальної справи проти п. Кононова, будь-яка справа за обвинуваченням у скоєнні воєнного злочину була закрита у зв'язку зі впливом строку давності. Суд вирішив, що заявник не міг бути звільнений від кримінальної відповідальності у зв'язку зі впливом строків давності, оскільки останні ніколи не встановлювались міжнародним правом, на підставі якого й здійснювався розгляд цієї справи.

Стосовно того, чи у 1944 році заявник міг знати та усвідомлювати, що його діяння можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини на підставі норм міжнародного права, Суд нагадав, що загроза кримінальної відповідальності за порушення міжнародних стандартів прав людини повинна бути очевидною та передбачуваною. Той факт, що у Кримінальному кодексі 1926 року не було посилань на закони та звичаї ведення війни, не може бути достатнім аргументом, оскільки норми міжнародного права, чинні у 1944 році, передбачали індивідуальну кримінальну відповідальність за вчинення воєнних злочинів та підстави притягнення до неї.

Суд установив, що закони та звичаї ведення війни є чіткими нормами, котрі визначають ознаки вчиненого під час війни кримінально караного діяння та мають безпосередній стосунок до військовослужбовців збройних сил, зокрема до командирів. Суд вважає, що з огляду на правовий статус офіцера та військового командира, п. Кононов був

зобов'язаний докласти особливих старань, оцінюючи ризик виникнення негативних наслідків, які могли бути спричинені воєнною операцією у с. Малі Бати. Навіть поверхнева оцінка запланованої операції повинна була вказати п. Кононову на те, що дії, спрямовані на грубе порушення закону (зокрема, жорстоке поводження з людьми та їх вбивство), становили не тільки порушення законів і звичаїв ведення війни, які діяли на той час, але й воєнні злочини, за котрі він, як командир загону, може бути притягнений до кримінальної відповідальності.

Що стосується заяви п. Кононова про політичну заангажованість порушення кримінальної справи проти нього, Суд нагадав своє попереднє рішення, де зазначалося, що право держав- правонаступниць порушувати кримінальні справи проти осіб, котрі вчинили злочини під час дії попереднього режиму, є передбачуваним та виправданим. Суди- правонаступники не повинні бути критиковані за застосування та тлумачення діючих у час існування попереднього режиму правових норм, але лише за умов дотримання ними принципу верховенства права та інших основних принципів права (наприклад, поваги до права на життя), на яких ґрунтується запроваджена Конвенцією система захисту прав і свобод людини (тобто принципів, котрі також були застосовані під час зміни політико-правового режиму в Латвії у зв'язку з прийняттям Актів про проголошення незалежності 1990 та 1991 років).

Отже, притягнення до кримінальної відповідальності та засудження п. Кононова латвійськими судами на підставі норм міжнародного права, чинних під час вчинення кримінально караних діянь, не можна вважати непередбачуваним. Суд зазначив, що на момент вчинення розглядуваних дій вони становили злочини, оскільки передбачались достатньо доступними та зрозумілими законами та звичаями ведення війни.

Відтак Суд вирішив, що не було порушення ст. 7 Конвенції.